

Φρίντριχ Ένγκελς, *Το βιομηχανικό Μάντσεστερ*

[αποσπάσματα από το έργο του «Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία το 1844»]

Λίγες πληροφορίες ...

Το Μάντσεστερ [Manchester], στο Βορειο-ανατολικό Λάνκσαϊρ [Lancashire], εξελίχθηκε ραγδαία από μια ασήμαντη πόλη στο κύριο κέντρο της βαμβακουργίας στην Αγγλία, λόγω κυρίως της γεωγραφικής του θέσης. Το διάσημο υγρό του κλίμα ήταν ιδανικότερο για την βαμβακουργία απ' ό,τι το ξηρότερο κλίμα των παλαιότερων ανατολικών κέντρων υφαντουργίας της Αγγλίας. Ήταν κοντά στο λιμάνι του Λίβερπουλ [Liverpool], με το οποίο συνδέθηκε σιδηροδρομικά με μία από τις παλαιότερες γραμμές, καθώς επίσης και με ένα κανάλι που μπορούσε να διαπλεύσει υπερωκεάνιο πλοίο. Παρόλο που το κανάλι βρισκόταν 30 μιλιά εντός της ενδοχώρας, ήταν για καιρό ένα σημαντικό λιμάνι. Ήταν, επίσης, κοντά σε πηγές ενέργειας, αρχικά τις πηγές νερού της οροσειράς Pennine, και αργότερα των ανθρακωρυχείων του κεντρικού Λάνκσαϊρ. Τα παραπάνω είχαν ως αποτέλεσμα, το Μάντσεστερ να γίνει πιθανότατα η πρώτη σύγχρονη βιομηχανική πόλη.

Ο πατέρας του Φρίντριχ Ένγκελς [Friederich Engels] ήταν γερμανός βιομήχανος, ενώ ο ίδιος εργαζόταν ως αντιπρόσωπος στο εργοστάσιο του πατέρα του στο Μάντσεστερ. Έτσι, συνδύασε την πραγματική εμπειρία της πόλης με μια έντονη κοινωνική συνείδηση. Το αποτέλεσμα καταγράφηκε στην *Κατάσταση της εργατικής τάξης της Αγγλίας* που εκδόθηκε το 1844.

Αποσπάσματα από το βιβλίο

«Το Μάντσεστερ εκτείνεται στα πόδια της νότιας πλαγιάς μιας αλυσίδας λόφων που, ξεκινώντας απ το Όλντχαμ, διασχίζει τις κοιλάδες του Ίρουελ και του Μέντλοκ και που η τελευταία κορυφή της, το Κέρσαλ-Μουρ, είναι σύγχρονα το πεδίο για αγώνες δρόμου και το mons sacer¹ του Μάντσεστερ. Η καθαυτό πόλη κείται στην αριστερή όχθη του Ίρουελ, ανάμεσα σ' αυτό το ρεύμα του νερού και δύο άλλα μικρότερα, του Ιρκ και του Μέντλοκ, που σ' αυτό το σημείο χύνονται στον Ίρουελ. Στη δεξιά όχθη του τελευταίου, περισφιγμένο σ' ένα μεγάλο χαλκά του

---

¹ Άγιο όρος. Σκόπιμα ο Ένγκελς χρησιμοποιεί τη λατινική διατύπωση. Πραγματικά η παράδοση θέλει τους πληβείους της Ρώμης, που επαναστάτησαν ενάντια στους πατρικούς κατά το 494 π.Χ., να έχουν συγκεντρωθεί στο Άγιο Όρος. Κατά τον ίδιο τρόπο, στο Μάντσεστερ είχαν γίνει συγκεντρώσεις εργατών στο Kersaal – Moor.

ποταμού, εκτείνεται το Σάλφορντ, δυτικότερα του Πέντλετον· στα βόρεια του Ίρουελ βρίσκονται το Χάιερ και το Λόουερ Μπρούτον, στα βόρεια του Ιρκ: Τσίτχαμ Χιλ· στα νότια του Μέντλοκ, βρίσκεται το Χαλμ, ανατολικότερα του Κόρλτον – ον – Μέντλοκ, και ακόμα μακρύτερα, σχεδόν στ' ανατολικά του Μάντσεστερ, το Άρντουϊκ. Ολόκληρο αυτό το σύνολο ονομάζεται με μια λέξη: Μάντσεστερ, κι αριθμεί τουλάχιστο 400.000 κατοίκους, αν όχι περισσότερους.² Η ίδια η πόλη έχει οικοδομηθεί κατά έναν τέτοιο ξεχωριστό τρόπο που μπορεί κανένας να κατοικεί σ' αυτήν χρόνια ολόκληρα, καθημερινά να βγαίνει απ' αυτήν κι έπειτα πάλι να εισέρχεται, χωρίς ποτέ να διακρίνει μια εργατική συνοικία, ούτε ακόμα να συναντήσει εργάτη, αν θα περιορίζεται να διεκπεραιώνει τις υποθέσεις του ή να κάνει τον περίπατό του. Αυτό όμως οφείλεται κυρίως στο ότι οι εργατικές συνοικίες – από μια όχι συνειδητή και σιωπηρή συμφωνία, όσο και από συνειδητή και ομολογημένη πρόθεση – είναι χωρισμένες με τη μεγαλύτερη αυστηρότητα απ' τα μέρη της πόλης που προορίζονται για τη μεσαία τάξη...

Θ' αναφέρω ακόμα ότι οι βιομηχανικές εγκαταστάσεις, όλες σχεδόν, βρίσκονται στις όχθες τριών ρευμάτων νερού ή διαφόρων καναλιών που διακλαδίζονται κατά μήκος της πόλης, και προχωρώ στην περιγραφή των καθαρά εργατικών συνοικιών. Υπάρχει πρώτα-πρώτα η παλιά πόλη του Μάντσεστερ, ανάμεσα στο βόρειο άκρος της εμπορικής συνοικίας και το Ιρκ. Εκεί, οι δρόμοι, ακόμα και οι καλύτεροι, είναι στενοί και λασπώδεις – π.χ. Τόντ Στρητ, Λουγκ Μιλκγκέιτ, Ουίδυ Γκρους, και Σαντ Χιλ – τα σπίτια είναι βρώμικα, παμπάλαια, ερειπωμένα, και οι παρακείμενοι δρόμοι εντελώς απαίσιοι. Όταν, ερχόμενος κανένας απ' την Παλιά Εκκλησία, εισέρχεται στο Λουγκ Μιλκγκέιτ, έχει αμέσως στα δεξιά του μια σειρά σπιτιών παλιού στυλ, κι όπου ούτε μια πρόσοψη δεν παράμεινε κατακόρυφη· είναι τα υπολείμματα του παλιού Μάντσεστερ της προ-βιομηχανικής εποχής, που οι παλιοί του κάτοικοι μετανάστευσαν με τους επιγόνους τους σε καλύτερα οικοδομημένες συνοικίες, εγκαταλείποντας τα σπίτια που τ' βρίσκαν πολύ απαίσια για μια φυλή εργατών που 'χε πραγματοποιήσει μια ισχυρή επιμιξία με ιρλανδικό αίμα. Εδώ βρισκόμαστε πραγματικά σε μια εργατική συνοικία, σχεδόν χωρίς μεταμφίεση, γιατί ακόμα και τα μαγαζιά δεν καταβάλλουν την παραμικρή προσπάθεια να φανούν καθαρά. Δεν είναι όμως τίποτα σε σχέση με τα δρομάκια και τις πίσω μικρές αυλές, στα

---

² Διοικητικά ξανασυνδέθηκαν με το Μάντσεστερ στα 1838 οι συνοικισμοί του Χάλμ, του Κόρλτον-ον-Μέντλοκ, του Άρντουϊκ και του Τσίταμ, καθώς και το διαμέρισμα του Μπέσουϊκ. Η πόλη αριθμούσε στα 1844, 235.000 κατοίκους. Συνεπώς εδώ ο Ένγκελς μιλά για ολόκληρη τη συσσωμάτωση του πληθυσμού και όχι, μονάχα για την καθ' αυτό πόλη.

οποία φτάνει κανένας από στενές και σκεπασμένες στοές, όπου δύο πρόσωπα δεν έχουν αρκετό χώρο για να διασταυρωθούν.

Είναι αδύνατο να φανταστεί κανένας την άταχτη συσσώρευση σπιτιών, που 'ναι κυριολεκτικά αλληλο-στοιβαγμένα, αληθινή πρόκληση σε κάθε λογική αρχιτεκτονική. Και δεν είναι μόνο υπεύθυνα τα οικήματα που χρονολογούνται απ' το παλιό Μάντσεστερ. Γιατί στην εποχή μας η σύγχυση έχει σπρωχτεί στις ακρότατες της συνέπειες, γιατί παντού όπου ο αστισμός της προηγούμενης εποχής άφηνε ακόμα κάποιο ελεύθερο χώρο, ξανάχτισαν και επιδιόρθωσαν, ώσπου να μην υπάρχει ανάμεσα στα σπίτια ούτε σπιθαμή ελεύθερης γης όπου να είναι δυνατό να οικοδομήσει κανένας.

[Γι' απόδειξη, ανατυπώνω εδώ ένα πολύ μικρό κλάσμα του χαρτογραφικού σχεδίου του Μάντσεστερ· υπάρχουν άλλωστε χειρότερα, και δεν αντιπροσωπεύει ούτε το δέκατο της παλιάς πόλης. Αυτό το σχέδιο αρκεί για να χαρακτηρίσει την άμυαλη αρχιτεκτονική ολόκληρης της συνοικίας, ιδιαίτερα κοντά στο Ιρκ] Αυτό το απόσπασμα δεν περιλαμβάνεται στο κείμενο του Fordham University.

Η νότια όχθη του Ιρκ είναι εδώ πολύ απότομη και υψηλή 15 έως 30 πόδια· σ' αυτό το πλαγιαστό τοίχωμα, είναι ακόμα, πολύ συχνά θεμελιωμένες, τρεις σειρές σπιτιών, απ' τις οποίες η κατώτερη αναδύεται κατ' ευθείαν απ' το ποτάμι, ενώ η πρόσοψη της υψηλότερης βρίσκεται στο επίπεδο της κορυφής των λόφων του Λογκ Μιλγκκέιτ. Στα ενδιάμεσα, υπάρχουν, επί πλέον, εργοστάσια στην άκρη του νερού που κυλά. Μ' ένα λόγο η διάταξη των σπιτιών είναι κι εδώ στον ίδιο βαθμό πυκνοοικοδομημένη και ακατάστατη όπως στον κάτω ρου του Λογκ Μιλγκκέιτ. Στα δεξιά και αριστερά, ένα πλήθος από σκεπασμένες διόδους, οδηγούν απ' τον κεντρικό δρόμο στις πολυάριθμες αυλές, κι όταν διεισδύει κανένας σ' αυτές, φτάνει σε μια απογοητευτική βρώμα και ακαθαρσία, που δεν έχουν την όμοιά τους, ιδιαίτερα στις αυλές που κατέρχονται προς τον Ιρκ, κι όπου βρίσκονται, στ' αλήθεια, τα φρικτότερα διαμερίσματα που μου δόθηκε η δυνατότητα ως τα τώρα να δω. Σε μια απ' αυτές τις αυλές, υπάρχουν ακριβώς στην είσοδο, στο τέλος του σκεπασμένου διαδρόμου, βρώμικα αποχωρητήρια χωρίς πόρτες και τόσο αηδιαστικά, που οι κάτοικοι δε μπορούν να εισέλθουν στην αυλή ή να εξέλθουν απ' αυτήν παρά μονάχα διασχίζοντας μια λίμνη από μολυσμένα ούρα και κοπριές που περιβάλλουν αυτά τ' αποχωρητήρια· είναι η πρώτη αυλή στην όχθη του Ιρκ στ' άναντα της γέφυρας του Ντάσυ, για

την περίπτωση που θα υπήρχε κάποιος που θα επιθυμούσε να πάει να δει κάτω, στις όχθες όπου κυλάν τα νερά, υπάρχουν πολλά βυρσοδεψεία, που γεμίζουν την ατμόσφαιρα ολόκληρης της περιοχής με τη δυσωδία που αποπνέει η αποσύνθεση των οργανικών ουσιών.

Στο ρου του ρεύματος στη Γέφυρα του Ντάσυ, χρειάζεται τις περισσότερες φορές να κατεβούμε σκάλες στενές και βρώμικες για να φτάσουμε στα σπίτια και να υπερπηδήσουμε σωρούς από υπολείμματα και ακαθαρσίες.

Ο πρώτος ρους του ρεύματος στη γέφυρα του Ντάσυ ονομάζεται Άλεν'ς Κουρτ' κατά την επιδημία της χολέρας (1832), η γύρω συνοικία ήταν σε μια τέτοια κατάσταση που οι υγειονομικές υπηρεσίες την εξεκένωσαν απ' τον πληθυσμό της, την καθάρισαν και την απολύμαναν με χλώριο. Ο Δρ. Κέν μας παρέχει σε μια μπροσούρα³ μια τρομακτική περιγραφή σχετική με την κατάσταση αυτής της περιοχής εκείνης της εποχής. Από τότε φαίνεται σα να τη γκρέμισαν σε ορισμένα μέρη της κι έπειτα σα να ξαναοικοδομήθηκε· απ' το ύψος ωστόσο της γέφυρας του Ντάσυ, διακρίνει οπωσδήποτε κανένας ακόμα κομμάτια από γκρεμισμένους τοίχους και μεγάλους σωρούς από ερείπια, δίπλα σε σπίτια νεώτερης οικοδόμησης. Η άποψη που έχει κανένας απ' αυτή τη γέφυρα – που με αβρότητα κρύβεται απ' τους θνητούς με μικρό ανάστημα, χάρη σ' ένα προπέτασμα από πέτρες του ύψους ενός ανθρώπου – είναι χαρακτηριστική όλης της συνοικίας. Κάτω κυλά, ή μάλλον λιμνάζει, ο Ιρκ, λεπτό τρεχούμενο νερό, μαύρο όπως η πίσσα και με μυρωδιά που προκαλεί τον εμετό, όλο ακαθαρσίες και συντρίμματα, που τα εναποθέτει στη δεξιά όχθη που 'ναι χαμηλότερη· όταν ο καιρός είναι ξερός, διατηρούνται σ' αυτή την όχθη μια ολόκληρη σειρά από λασπώδεις βόρβοροι, δυσώδεις, πρασινόμαυροι, που απ' το βάθος τους ξεπετιούνται φουσκαλίδες δηλητηριωδών αερίων, που αποπνέουν μιαν οσμή που, - ακόμα και ψηλά στη γέφυρα, σε 40 ή 50 πόδια πάνω απ' την επιφάνεια του νερού - , είναι ανυπόφορη. Απ' την άλλη, η ίδια η γέφυρα, συγκρατείται, σχεδόν σε κάθε βήμα, από υψηλά φράγματα, πίσω απ' τα οποία κατασταλάζουν σε σωρούς η λάσπη και τα απορρίμματα που αποσυντίθεται.

Στ' άναντα της γέφυρας ανυψώνονται υψηλά βυρσοδεψεία και πιο πέρα χρωματοποιεία, εργοστάσια ζωικού άνθρακα και εργοστάσια αερίων που τα μολυσμένα τους νερά και τ' απορρίμματά τους καταλήγουν όλα στον Ιρκ, που ακόμα περισυλλέγει το περιεχόμενο απ' τους

---

³ Φυσιολογική και ηθική κατάσταση των εργαζομένων τάξεων που δουλεύουν στο Μάντσεστερ στην επεξεργασία του μπαμπακιού*, απ' τον James Ph. Kay D. M., 2^η έκδοση 1832. Συγγέει την εργατική τάξη γενικά με την τάξη των εργατών της βιομηχανίας· κατά τα άλλα έξοχο βιβλίο. (Φ. Ε.)

* Βρίσκουμε μιαν άλλη περιγραφή του Άλενς Κουρτ απ' τον Henry Gaultier: The origin and Progress of the malignant Cholera in Manchester, 1833, σελ. 50-51.

υπονόμους. Μπορούμε λοιπόν να φανταστούμε τη φύση των απορριμμάτων που εγκαταλείπει το ποτάμι. Προς το κάτω μέρος της γέφυρας, μπορούμε να δούμε πάνω στους σωρούς απ' τις βρώμες, τις κοπριές, τις ακαθαρσίες κι όλη την ερείπωση απ' τις αυλές, που βρίσκονται στην αριστερή όχθη, την απόκρημνη· τα σπίτια είναι στοιβαγμένα το ένα πάνω στ' άλλο και η πλαγιά της όχθης επιτρέπει να δεις ένα μέρος μονάχα απ' το καθένα απ' αυτά τα σπίτια, πού 'ναι ολόμαυρα απ' τον καπνό, υπέργηρα, παλιά, με τα τελάρα των παραθύρων κατεστραμένα και τα τζάμια σπασμένα. Το πίσω μέρος αποτελείται από παλιά γιαπιά εργοστασίων, που μοιάζουν με στρατώνες. Στη δεξιά όχθη, εντελώς επίπεδη, ανυψώνεται μια ολόκληρη σειρά από σπίτια και εργοστάσια. Το δεύτερο σπίτι είναι σ' ερείπια, χωρίς στέγη, γεμάτο με χαλάσματα, και το τρίτο είναι τόσο χαμηλό που το κάτω πάτωμα είναι ακατοίκητο και κατά συνέπεια χωρίς πόρτες και παράθυρα. Απ' αυτή την πλευρά, στο πίσω μέρος, βρίσκονται το κοιμητήρι των φτωχών, οι σταθμοί των σιδηροδρομικών γραμμών για το Λίβερπουλ και το Λιντς κι από πίσω, το Σπίτι για τους Φτωχούς, «η Βαστίλη του νόμου για τους Φτωχούς» του Μάντσεστερ, που, όμοια με μίαν Ακρόπολη, κοιτάζει απ' το ύψος ενός λόφου, πίσω από ψηλούς τοίχους και επάλξεις, απειλητικό, την εργατική συνοικία που ξαπλώνεται απέναντι.

Στ' άνω μέρος της γέφυρας Ντούτσι, η αριστερή όχθη χαμηλώνει και αντίθετα η δεξιά γίνεται πιο απότομη· η κατάσταση όμως των σπιτιών κι απ' τις δύο όχθες του Ιρκ έχει περισσότερο την τάση να χειροτερεύει.

Αν εγκαταλείψουμε τον κύριο δρόμο – είναι πάντα ο Λογκ Μιλκγκέιτ – και στρέψουμε προς τα' αριστερά χαθήκαμε· απ' τη μια αυλή πέφτουμε στην άλλη· δεν είναι παρά γωνιές δρόμων, στενά αδιέξοδα και βρώμικες δίοδοι, και σε λίγα λεπτά έχουμε τελείως αποπροσανατολιστεί και δεν ξέρουμε προς τα που να κατευθύνουμε τα βήματά μας. Παντού οικοδομές μισό ή ολοκληρωτικά ερειπωμένες, - μερικές είναι πραγματικά ακατοίκητες, κι εδώ αυτό σημαίνει πολλά – και ποτέ στα σπίτια πλακόστρωση, κι αντίθετα, σχεδόν πάντα σπασμένα παράθυρα και πόρτες, κακοεφαρμοσμένες, και τί βρώμα! Στοίβες παντού από ερείπια, συντρίμματα και ακαθαρσίες· βόρβοροι που λιμνάζουν στη θέση υπονόμων, και μια βρώμα, που μονάχα αυτή θ' απαγόρευε σ' έναν άνθρωπο κάπως πολιτισμένο να κατοικεί σε μια παρόμοια συνοικία. Η προέκταση που τελευταία τέλειωσε, της σιδηροδρομικής γραμμής του Λιντς, που διασχίζει εδώ τον Ιρκ εξαφάνισε ένα μέρος απ' αυτές τις αυλές και τους δρομάκους, παρουσίασε όμως άλλες αυλές και άλλους δρομάκους. Έτσι ακριβώς κάτω από τη γέφυρα του σιδηροδρόμου αποκαλύφθηκε μια αυλή που αφήνει πολύ πίσω όλες τις άλλες σε βρώμα και φρικαλεότητα, ακριβώς γιατί ως τα

τόρα ήταν σε τέτοιο βαθμό παράμερα, τόσο αποτραβηγμένη που με μεγάλη δυσκολία μπορούσε να φτάσει κανένας σ' αυτήν· ο ίδιος δε θα την είχα ποτέ μου ανακαλύψει, μ' όλο που πιστεύω ότι γνωρίζω πολύ καλά αυτή τη γωνιά, χωρίς το άνοιγμα που έγινε με την οδογέφυρα του σιδηροδρόμου. Σ' αυτό το χάος απ' τα μικρά χαλάσματα, με το ένα πάτωμα και το ένα δωμάτιο, που τις πιότερες φορές στερούνται πατώματος, και που είναι σύγχρονα κουζίνα, κοινή αίθουσα και υπνοδωμάτιο, μπορεί κανένας να διεισδύσει μονάχα αν περάσει πάνω από μίαν ανώμαλη όχθη, κι ανάμεσα σε πασσάλους και σκοινιά μ' απλωμένα ρούχα.

Σε μια απ' αυτές τις τρύπες που μόλις αριθμούσε έξη πόδια μάκρος και πέντε πόδια φάρδος,⁴ είδα δύο κρεβάτια – και τι κρεβάτια και τι στρωσίδια! – που μαζί με μια σκάλα και μίαν εστία, γιόμιζαν όλο το δωμάτιο. Σε πολλές άλλες απ' αυτές τις τρύπες δεν είδα απολύτως τίποτα, αν και η πόρτα ήταν ολάνοικτη και οι κάτοικοι ήσαν μέσα καθισμένοι χάμω. Μπροστά στις πόρτες, παντού απορρίμματα και βρώμες· δεν μπορούσε κανένας να διακρίνει αν από κάτω ήταν πλακοστρωμένο, μπορούσε μονάχα κανένας να το αισθανθεί σε διάφορα μέρη με το πόδι. Όλο αυτό το πλήθος από σταύλους, που κατοικιόταν από ανθρώπους, περιοριζόταν στις δύο πλευρές του από σπίτια κι ένα εργοστάσιο, στην τρίτη απ' το νερό που έρεε κι εκτός απ' το μικρό μονοπάτι της όχθης, δε μπορούσε κανένας να βγει παρά από μια στενή αυλόπορτα πού 'δινε διέξοδο σ' έναν άλλο δαίδαλο σπιτιών, πού 'ταν στον ίδιο σχεδόν βαθμό κακοοικοδομημένα και κακοδιατηρημένα όπως τα πιο πάνω...

[...]

Αν εγκαταλείψουμε τον Ιρκ για να εισέλθουμε απ' την άλλη πλευρά του Λονγκ Μιλγκέιτ, στην καρδιά των εργατικών κατοικιών, φτάνουμε σε μια συνοικία λίγο νεώτερη που εκτείνεται απ' την εκκλησία Σαίν Μισέλ ως το Ουίδυ Γκρουβ και το Σάντχιλ. Εδώ τουλάχιστο, υπάρχει λίγο περισσότερη τάξη· στη θέση της αναρχικής αρχιτεκτονικής βρίσκουμε τουλάχιστο μακριά δρομάκια και ευθύγραμμες αδιεξόδους, ή ορθογώνιες αυλές που δεν οφείλονται στην τύχη· αν όμως προηγούμενα ήταν κάθε σπίτι που είχε οικοδομηθεί τυχαία, εδώ αυτό συμβαίνει με τα δρομάκια και τις αυλές, που έχουν δημιουργηθεί χωρίς την παραμικρή φροντίδα για τη διάθεση των άλλων...

[...]

---

⁴ Το πόδι ισοδυναμεί λίγο περισσότερο από 30 εκατοστά του μέτρου. Οι διαστάσεις λοιπόν αυτού του δωματίου ήταν 1,80 με 1,50 περίπου.

Οι χοιροτρόφοι νοικιάζουν εδώ τις αυλές, όπως στην πλειοψηφία των εργατικών συνοικιών του Μάντσεστερ, κι εγκαθιστούν χοιροστάσια: άλλωστε σχεδόν σ' όλες τις αυλές υπάρχουν μια ή δυο απόμερες γωνιές, όπου οι κάτοικοι των αντίστοιχων σπιτιών πετάν όλες τους τις βρωμιές και τ' άλλα σκουπίδια. Τα γουρούνια παχαίνουν – και η ατμόσφαιρα σ' αυτές τις αυλές, πού 'ναι κιάλας κλεισμένες απ' όλες τις μεριές, είναι ολοκληρωτικά μολυσμένη απ' αφορμή την αποσύνθεση των ζωικών και φυτικών ουσιών...

[...]

Τέτοια είναι η παλιά πόλη του Μάντσεστερ – και ξαναδιαβάζοντας την περιγραφή μου, πρέπει ν' αναγνωρίσω ότι μακριά απ' του νά 'ναι υπερβολική, τα χρώματά της δεν είναι αρκετά σκληρά για να μας παρουσιάσουν τέτοια που είναι τη βρώμα, το παμπάλαιο και την έλλειψη κάθε άνεσης, ούτε σε ποιο σημείο η οικοδόμηση αυτής της συνοικίας με τους 20.000 έως 30.000 τουλάχιστο κατοίκους της αποτελεί πρόκληση σ' όλους τους κανόνες της υγιεινής και του αερισμού. Και μια τέτοια συνοικία υπάρχει στην καρδιά της δεύτερης πόλης της Αγγλίας, και της πρώτης βιομηχανικής όλης του κόσμου. Κι όσοι θέλουν να 'ρθουν να δουν πόσο περιορισμένο χώρο έχει ανάγκη ο άνθρωπος για να κινηθεί, πόσο λίγος αέρας – και τι αέρας – του είναι αναγκαίος με τη μεγαλύτερη αυστηρότητα για ν' αναπνέει, σε ποιο κατώτερο στάδιο πολιτισμού μπορεί να επιζήσει, δεν έχει παρά νά 'ρθει σ' αυτά τα μέρη. Ασφαλώς είναι η παλιά πόλη – και είναι το επιχείρημα των εδώ κατοίκων, όταν τους μιλάν για τη φρικαλέα κατάσταση αυτής της κόλασης πάνω στη γη – τί σημαίνει όμως αυτό; Ό,τι προκαλεί περισσότερο εδώ τη φρίκη μας και την αγανάκτησή μας είναι πρόσφατο και χρονολογείται απ' τη βιομηχανική εποχή.»

Fr. Engels, *Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία*, μτφρ.: Λ. Αποστόλου, Μπάυρον, Αθήνα 1974, σ. 98-99, 101-109.